

Посебно је значајан утицај **Мишела Монтења** (1533-1592), који у делу *Огледи о васпитању* у облику савета родитељима износи своје погледе. По његовом мишљењу, правилан однос према раду, као битна вредност, може се успешно формирати ако се деца на време укључе у послове у породици за које су способна.

Децу треба, пре свега, „волети правом очинском љубављу и то тако да природна наклоност иде у корак с разумом”. Родитељи не треба да купују дечју љубав, већ њихово поштовање треба да стекну својим врлинама и способностима, а њихову љубав добротом и благошћу. Мирну старост може дочекати, по Монтењу, онај родитељ који је разумним поступцима, а не насиљем и суровошћу, васпитавао децу да обављају своје дужности.

Осуђује родитеље који се више радују лажи, игри и лудости своје деце него касније њиховим паметним поступцима. Био је против насиља. Сматра да децу треба рано уводити у живот и домаћинство. Залаже се за добре емоционалне односе уз пуно уважавање личности детета, осуђује ауторитарни тип родитеља. Такође осуђује телесно кажњавање и примену насиља. У васпитању Монтењ препоручује родитељима да се пријатељски опходе са децом, јер ће се на тај начин код њих пробудити пријатељско осећање и искрена љубав. Његови погледи су и данас актуелни.

2. СХВАТАЊА ПОРОДИЧНОГ ВАСПИТАЊА ПЕДАГОШКИХ КЛАСИКА 17. И 18. ВЕКА

У складу са својом хуманистичком оријентацијом, педагози овог периода придавали су посебно место васпитању као фактору развоја личности, у чему је значај породичног васпитања од изузетне важности.

Ј. А. Коменски (1592 - 1670), претеча модерне педагогије, оснивач дидактике и творац школског система, у делима *Велика дидактика* и *Мајтеринска школа* расправља и о породичном васпитању. У *Великој дидактици* „он указује на улогу родитеља у васпитању деце, јер брига о деци сасвим природно припада родитељима, јер је родитељско да буду творци разума, поштена и света живота у оних којима су дали живот”.

Много шире и дубље износи идеје у *Мајтеринској школи* где посебно указује на значај и потребу породичног васпитања, нарочито улогу мајке у васпитању деце и каже: „Дајте нама ваљане мајке, па

ћемо дати ваљане грађане”. У вези са родитељима и припремом деце за полазак у школу, истиче: „...неразумно дакле, поступају родитељи који воде дете посве неприпремљено учитељу, као што се теле води касипину”. За успешно васпитање потребна су одређена знања родитеља о породичном васпитању деце. Наводи шта би децу требало учити до поласка у школу. Сматра да је то развијање одређених навика и позитивних особина личности, као што су: умереност, чистоћа, пажљивост, праведност, послушност према старијима, навикавање на рад, стрпљивост, владање собом, истинољубивност, пристојност у понашању и друго. У родитељском дому не би се требало ништа решавати што је у супротности са наведеним врлинама.

Уколико би се сви тога „у пуној мери држали, сигурно је да не би било потребно много речи за поучавање ни много казни за принуду”, (лични пример), а затим благовремено и опрезно упућивање и умерена дисциплина као средство васпитања.

Коменски верује да физички развој, како пре, тако и после рођења зависи од мајке, те зато даје савете мајкама у погледу исхране и емоционалног живота за време трудноће, затим о нези детета после рођења. Може се рећи да су многи његови погледи о формирању моралних црта личности, физичком и интелектуалном развоју детета у породици у предшколском периоду, о потреби оспособљавања родитеља за вођење васпитног процеса у породици и данас актуелни и прихватљиви. Зато представљају значајан допринос разради идеје породичног васпитања, а тиме и Породичне педагогије, као посебне педагошке дисциплине.

Разрада идеја породичног васпитања је посебно вредна код енглеског филозофа и педагога **Џона Лока** (1632 - 1704). Хуманиста, оптимистички прилази васпитању као фактору развоја личности и у васпитање има велико поверење. Васпитање „прави велику разлику међу људима”. Колико вреднује васпитање, уочава се у следећем: „Од свих људи које виђамо, њих девет десетина оно што су добри или рђави, корисни или не, само је такво по свом васпитању”. Заступао је идеју: „Дете је табула раза.” Није потцењивао диспозиције, али је потенцирао васпитање као фактор развоја.

Погледе из области физичког, интелектуалног, а посебно моралног васпитања износи у познатом делу *Мисли о васпитању* - на захтев родитеља, да би им пружио савет за васпитање деце. Својим мислима и саветима он жели да помогне родитељима из „бољег сталежа”

у стварању добрих, корисних и способних људи у разним позивима. „Добро васпитавати своју децу тако је велика дужност и брига родитеља, а благостање и напредак народа толико зависи од њега, да би желео да сваки озбиљно схвати и да се постара да свуда помогне онај начин васпитања деце који ће бити најлакши, и најкраћи и најбољи, да створи добре, корисне и способне пословне људе у разним пословима.” Овде Лок мисли на људе из „бољег сталежа”.

Наглашава примену конкретних педагошких мера и личног примера у свакодневном односу са децом, а не васпитање помоћу моралних принципа, правила и прописа која деца често не схватају и која лако забораве чим их саопштимо. Лични пример: „Онај ко хоће да његов син има поштовање према њему и његовим наредбама, тај и сам мора имати поштовање.” „Ма какве им поуке давали и ма каква им учена предавања о васпитању држали свакога дана, оно што ће највише утицати на њихово понашање биће друштво у коме се крећу и понашање свих оних који су око њих”.

Лок истиче значај добро успостављених међусобних односа родитеља и деце за правилан развој и васпитање и указује на одређене грешке и слабости родитеља. Тражи правовремену примену одређених васпитних поступака. Треба утицати „када је време за то и када је дух детета врло гибак и када се може савити”. Родитељи греше, из превелике љубави попуштају. Слично Монтењу, залаже се за родитељско успостављање пријатељских односа са децом, за отворен разговор са њима о разним пословима и проблемима. „Ништа не може толико да учврсти и ојача пријатељство и добру вољу као искрен разговор о пословима и бригама... кад ваш син види да ви пред њим отворите своје срце и душу... да га уводите у своје послове, то ће се и он о њима старати као да су његови.”

Васпитни поступци треба да буду усаглашени са индивидуалним природним особеностима деце. Онај „ко хоће да сазна у чему је права привлачност која се увек свиђа, видеће да ова потиче из оне природне везе која постоји између учињеног дела и такве природе духа коју треба сматрати као подесну за такву прилику”.

Доста пажње посвећује моралном васпитању (сузбијање самоволности, свирепости, лажи, плашљивости, неискрености и сл.). Залагао се за васпитање деце у породици, јер школска средина не обезбеђује одговарајуће услове за васпитање деце из „бољих” друштвених слојева којима је целокупно његово дело и било намењено.

Међу најзначајнијим представницима просвећеног француског материјализма 18. века **Ж. Ж. Русо** (1712 - 1778) се истиче критиком друштвених односа који су тада владали, начина уређивања брака, породице и породичних односа. Очекује да васпитање измени и друштвене односе. Критикујући феудалне друштвене односе и изопачени друштвени морал који је са собом донела цивилизација, проповеда „повратак природи”, па у складу с тим сматра да и васпитање треба да буде у складу са природом детета. У делу *Емил или о васпитању* (1762), износи своја схватања о дужностима родитеља у васпитању деце, мерењу им што занемарују своје дужности. Иако је имао врло конзервативан став о жени и њеном васпитању, у васпитању деце даје приоритет мајци. На почетку књиге обраћа се мајци: „Теби се обраћам, нежна и брижна мајко, која си се знала удаљити од друга и заштитити млађено дете од буре људских мњења. Негуј, заливај младу биљку пре него угине; њени ће плодови једног дана бити твоја наслада.” Зато сматра да мајку треба оспособљавати, давати јој писмена упутства.

Не занемарује ни улогу оца у васпитању деце. Позната је његова изрека: „Ко није у стању да испуни дужности оца, нема право да постане отац.” Родитељи дугују своме роду људе, а држави грађане. Врло конзервативна схватања о жени су у складу са временом. Мора бити другачије васпитана јер јој је другачија мисија, другачије су способности и занимање. Њено васпитање је усмерено ка ономе шта се допала мушкарцу. „Допадати им се и користити им, бити љубљена и поштована, тешити их, саветовати их, улепшавати им и заслађивати живот.”

Русо је имао изузетан утицај на швајцарског педагога **Ј. Ј. Песталоција** (1746 - 1827) и на његова схватања васпитне улоге породице. И он посебан значај у васпитању деце придаје мајци као незаменљивом и првом васпитачу, јер дете баш од мајке прима прву љубав, благодетворност, осећај дужности, поштовања и сл. Своје погледе и схватања је изнео у књизи *Како Гертируда учи своју децу* (1802). У другом делу *Књиге за родитеље*, истиче да дете управо кроз породицу упознаје друштво и стиче основно васпитање. Стога породица представља значајну социјалну средину у којој се развија љубав, правилан став према човеку, па у вези с тим наводи: „Насиље домаћег живота је пријатно насиље, његов јарам, уистину, слadak јарам љубави и његово бремене је лакше... Зато и притисак који он врши обликује и не боли!”

Како смо видели, без обзира на неке концептуалне разлике, педагози класици су придавали велики значај породици у васпитању деце. Породични однос је најзначајнији за развој младе личности. Сви су истицали значај педагошки подобне породице и опасности која прети од сваке слабости која прати породицу и породични живот. Такође су истицали значај хармоничних, неки мање неки више, хијерархијских односа у породици, али наглашавајући да та хијерархија мора бити подређена љубави и хтењима и настојањима ка најбољем. Сви су у својим делима настојали да пруже савете родитељима, што значи да су ценили знања и веровали у њих када се ради о васпитању деце.

Многи ставови педагога класика - поштовање личности детета, стил васпитања родитеља, улога личног примера, поштовање и уважавање индивидуалних особина деце, правовремено примењивање мера и поступака, развијање односа између родитеља и деце, хуманизација односа у породици уопште, осећање дужности, позитивне моралне црте личности: праведност, истинољубивост, хуманизам, радне и хигијенске навике и др. - и за данашње васпитање и поступање сасвим су прихватљиви и исправни. Осамнаести век је век педагогије.

Фридрих Енгелс у делу *Порекло породице, приватне својине и државе* усредсређује се на указивање о мењању и развоју породице са развојем производних снага и односа у друштву. Он следи и подржава америчког социолога Моргана и тврди да се породица развија од нижег ка све вишем нивоу, активна је, динамична, никад не стоји. Породица и брак су прешли свој пут развоја (етапе) од групног брака у дивљаштву, који Морган назива „брак пуналуа”, (према истоименом острву), преко брака парова у периоду варварства, да би на прелазу у цивилизацију настао нови тип породице, тзв. моногамска породица, која остаје током целе цивилизације. Она добија сва класна обележја. То је по Енгелсу прва породица која се не заснива на природним, већ економским условима. По његовом схватању, долази до занемаривања васпитања деце, разара се патријархална породица („капиталистичка”). Деца су присиљена да расту „к’о дивљи корови”. Мајка нема времена за своје дете и постаје равнодушна. Он даје визију будуће породице која ће се заснивати на хуманим односима, у којој неће бити превласти мужа у браку, поседништва родитеља над децом, у којој ће брачни односи бити засновани на истинској љубави, а „њега и васпитање деце постају јавним послом; друштво се брине подједнако за сву децу, била она брачна или ванбрачна”.

Створили би се услови за једнако васпитање свих младих без обзира на њихово породично порекло и прилике. Међутим, показало се да установе за децу нису могле заменити породицу. Енгелсове идеје и идеје марксизма уопште, према Марку Младеновићу биле су „прегрејане”, делом и утопистичке. Већина Енгелсових идеја и предвиђања у *Пореклу породице* није се остварила. Победом Октобарске револуције дошло је до погрешних, па чак вулгаристичких тумачења марксистичких схватања породице и васпитања деце. На пример, теорије о одумирању породице као застареле буржоаске институције, по којима њену улогу треба да преузме социјалистичка држава преко социјалних установа. Тако, на пример, анархиста Александар Колонтај назива патријархалну породицу „страшном тврђавом свих срамота старог режима”.

У то време, први совјетски министар за просвету А. Луначарски говорио је да родитељи у васпитању деце „чине више штете него користе и да их треба уверити да се одрекну самосталног васпитања деце”. Било је мишљења и залагања да децу и омладину треба васпитавати у посебним „дечјим градовима”, како би били што више удаљени од родитеља и како би се смањило васпитно утицај породице у корист друштвеног васпитања (схватања слична Платоновим). Тако је већ 1917. године у Совјетској Русији проглашена потпуна слобода у разводу брака, да би већ 1926. била укинута обавеза регистрације и развода брака. Наступају проблеми (васпитање - подизање деце, непостојање услова за самосталан живот жене и др.). Године 1944. поново је уведена обавеза регистрације и одговарајућа контрола развода брака. Први савремени теоретичар који придаје значај породичном васпитању био је Макаренко.

3. МАКАРЕНКО О ПОРОДИЧНОМ ВАСПИТАЊУ

Бавећи се децом, њиховим проблемима, Макаренко није могао да заобиђе ни питање породице и породичног васпитања. Желео је да о овом питању напише четири књиге (студије) у којима би били обухваћени основни проблеми васпитања деце у породици. У првој књизи је желео да изложи структуру породице као васпитног колектива и опште услове породичног васпитања. Истицао је да „...У случају кад у томе колективу има пукотина било из ког узрока, било због раздора

између родитеља, или зато што у породици нема режима, нема родитељског ауторитета или због чак наоко безначајног узрока као што је јединче у породици - услови васпитања постају тежи. Јер колектив губи обележја колектива. Породица у извесном своме делу као да престаје да буде колектив." У другој књизи је желео да изложи питања моралног и политичког васпитања у породици; у трећој, питања радног васпитања и избора професије, а у четвртој проблем васпитања срећног човека. Од замишљеног завршио је само прву књигу.

Кад је реч о питањима породичног васпитања у првим годинама живота, па и касније, треба рећи да је то један од важних, ако не и најважнији фактор васпитања деце и младих. Јер деца у породици проводе најмање две трећине свог живота. За разлику од других фактора, у породици је немогуће придржавати се неких стандарда, универзалних рецепата као ни општих упутстава, јер „свака породица се одликује специфичношћу живота и животних услова, свака породица мора самостално решавати многе педагошке задатке, користећи се притом, не готовим, са стране узетим рецептима, већ искључиво системом општих принципа нашег живота..." Сва питања у вези са проблемима породичног васпитања и васпитања своје деце уопште, родитељи треба да решавају самостално, јер најбоље познају своје дете, услове у којима се одвија његов раст и развој. Децу треба васпитавати од рођења па до периода зрелости, а у неким случајевима и тада, не препуштајући ништа случају, ризику или наставницима. Чак и у условима када су оба родитеља запослена и онда се „тајна" васпитања налази у њиховим рукама, не треба се препустити маштању и жељама, нити размишљању у смислу „некако ће се само од себе решити". Многи пропусти у породичном васпитању доводе до неприлагођеног и девијантног понашања деце у друштву. Зато родитељи за овај одговорни задатак пред друштвом треба да се припреме, да схвате сву сложеност процеса психичког развоја детета и својих делатности (утицаја) као васпитача.

Проблематику породичног васпитања Макаренко је покушао да изложи у оквиру серије самосталних новела са различитом тематиком прожетом педагошким погледима. Свака новела је посвећена једном крупном проблему, а они се огледају у следећем:

- да би били добри васпитачи, родитељи морају бити пре свега добри грађани;
- да ли родитељи треба да испуњавају сваку жељу своје деце;

- васпитање у породици са више деце;
- новац и деца;
- јединче у породици, развод брака и деца;
- о ауторитету, дисциплини и слободи у породичном колективу;
- полно васпитање, о псовању;
- мајка - васпитач или слушкиња своје деце;
- против породичног егоизма, а за васпитање деце у духу солидарности.

Васпитање не сме да се затвара и остварује само у породици, јер на тај начин нема усклађивања личних и друштвених потреба. Без обзира на све обавезе које имају као чланови друштва, родитељи не смеју да дозволе да њихов васпитни утицај на дете буде лош и несистематичан због тога што наводно немају довољно времена да се посвете њему. Не треба заборавити, како истиче Макаренко, „... да у вашој породици расте човек, да сте за тог човека ви одговорни." Колико је примера из праксе који говоре да олако прелажење преко те моралне одговорности многе родитеље доводи у очај, да не могу истини погледати у очи, да су принуђени да врше ревизију сопственог понашања у циљу исправљања неправилности у понашању своје деце. Макаренко је још у оно време истицао значај свакодневних разговора са децом испуњених сликовитошћу, мимиком, за разлику од оних разговора у којима нема педагошког такта. Таквим разговорима прибегавају они родитељи који лоше васпитавају своју децу, који су презаузети другим пословима и томе слично, па мисле да једним разговором могу све проблеме да реше.

Васпитање је друштвени процес у најширем смислу речи. С тим у вези ваља имати у виду да на личност васпитаника утичу бројни чиниоци и услови који га окружују, а пре свега „родитељи и педагози". Макаренко о обавезама родитеља говори: „Ако сте родили дете - то значи да сте му ви за много година унапред посветили сав напор ваше мисли, сву вашу пажњу и сву вашу вољу. Ви морате бити не само отац и старешина ваше деце, ви морате бити још и организатор вашег сопственог живота, јер ван вашег делања као грађанина, ван вашег личног осећања као човека, ви не можете бити васпитач." Према томе, у васпитању деце, подједнаку, али и заједничку одговорност пред друштвом носе оба родитеља.

Макаренко је био против система детета јединчета у породици. Предлагао је као могућност да породице које не могу да имају више од једног детета узму дете из других установа, јер је васпитавати јединче чак и у најталентованијим рукама веома тежак задатак. У таквим породицама родитељи најчешће угађају детету, стрепе да му се нешто не догоди, у њему су све перспективе родитељске среће, јер „изгубити га - значи изгубити све”. Ова деца понекад имају проблема и у процесу социјализације и уклапања у школски колектив, јер на њих (децу) велики утицај имају претежно, или само породичне традиције, слепа љубав и жеља да им се у свему удовољи. „Истовремено у таквој породици нема ничег што би могло у том природном поретку да се томе супротстави. Нема браће и сестара - ни старије ни млађе - нема ни искуства бриге, ни искуства игре, љубави и помоћи, ни подржавања, ни уважавања. Нема најзад, искуства расподеле, заједничке радости и заједничког напора - просто ничег нема, чак ни обичног суседства.”

Залажући се за целовитост породице као најуспешнијег фактора у васпитању деце ипак није могао, а да не укаже на последице које доноси развод брака. Одлазак једног од родитеља не би требало да остави трага на дете, нити би родитељ који одлази смео да заборави на своје родитељске обавезе. Сматра се да деца разведених родитеља имају понекад и проблема у друштву - нпр. изложена су подсмеху од стране својих вршњака, теже се социјализују итд. С тим у вези Макаренко је истицао: „Судбина детета које је лишено очеве или материне љубави није само његова лична трагедија. Дете осакаћено тиме што је одбачено, напуштено, често је у будућности човек непотпуне вредности. Према томе, очеви и мајке који напуштају своју децу врше акт подлости према друштву.” За сваку осуду су они разводи, истиче он, где један од родитеља, а најчешће је то отац, својим одласком из породице односи све оно што је уносио, поклањао деци, чиме још више испољава своју суровост и свирепост према деци. Уколико желимо да правилно васпитавамо своју децу, неопходно је тежити очувању јединства и целине породичног живота, не само због деце, већ и због самих родитеља.

Питања која се односе на ауторитет, дисциплину и слободу у породици су неизбежна и веома сложена. Грешка је оних родитеља који сматрају да се њихов ауторитет ствара самим тим што су родитељи своје деце. Ауторитет се не може „наручити” оног тренутка када се

постане родитељ, нити је то нека врста специјалног талента. Он треба да је присутан свакодневно у личности, без обзира да ли је реч о понашању, осећањима, мислима, раду итд. Васпитни процес као процес који непрекидно траје зависи од општег тона у породици који се не може измислити, нити вештачки одржавати. Он се ствара свакодневним понашањем, начином живота и у зависности од њега сугеришу се и методе рада са децом. Понекад има родитеља који покушавају да организују ауторитет на лажним основама. Њихов основни циљ је тежња ка томе да их деца што више и без поговора слушају. Ауторитет и послушност не могу бити циљ, већ је циљ - правилно васпитање. Дечја послушност може бити само један од путева ка овом циљу.

Макаренко је говорио да постоји више врста лажног ауторитета:

а) **Ауторитет угњетавања** - који, наводи Макаренко, најчешће примењују очеви. Овај ауторитет изазива дечју лаж, плашљивост и васпитава код детета суровост.

б) **Ауторитет растојања** - који се среће најчешће у породици интелектуалаца. Отац има своју посебну просторију, много не контактира са својом децом, већ само по потреби. За разговор са њим се мора најавити.

в) **Ауторитет уображености** - који је нарочито присутан у оним породицама, па и код деце чији родитељи уживају посебан углед у друштву, који заузимају неки висок положај, те стога сматрају да треба да се дистанцирају од осталих породица, а деца од својих вршњака.

г) **Ауторитет резонанања** - присутан је у оним породицама у којима родитељи свакодневно деци упућују разне придике и поуке сматрајући да је у њима садржана главна педагошка мудрост.

д) **Ауторитет љубави** - све што чини, дете чини из љубави према родитељима без обзира да ли оно то сматра исправним или не. Битно је не повредити, тј. не изгубити љубав родитеља. Уважавајући овај ауторитет, дете се васпитава као егоиста, спремно је на неискреност, а често су родитељи прве жртве оваквог егоизма.

ђ) **Ауторитет доброте** - да не би изгубили љубав деце, родитељи наступају попустљиво, мекоћом и добротом, спремни су све да дозволе деци, да се жртвују за оно што они траже и захтевају, само да би све било у реду.

е) **Ауторитет пријатељства** - у праву су они родитељи, сматра Макаренко, који свој однос са децом желе да поставе на основе при-

јатељства, међутим, треба у тим односима да се зна ко је старији, а ко млађи, ко је васпитач, а ко васпитаник, уколико желимо да сачувамо педагошки такт. Много је примера у којима је долазило до слободе у опхођењу родитеља и деце, која се касније, кад деца одрасту, претвори у самовољу, разузданост, слаби веровање у ауторитет родитеља, а то се може одразити и на дисциплину деце. Деца све мање почињу да се занимају за родитеље, све мање се уважавају њихови савети.

ж) **Ауторитет подмићивања** - да би деца била послушна и спремна да извршавају оно што родитељи од њих траже, купују им се разни дарови, нуде бројна обећања. Поставља се питање докле тако поступати и шта ће се десити кад се обећано не испуни. Губи се поверење у родитеље, испољава се понекад и дрскост у опхођењу према њима, упућују се оптужбе на њихов рачун итд.

Поред ових врста лажног ауторитета Макаренко је истицао да се може говорити још о ауторитету веселости, учености, лепоте, тзв. двојном ауторитету, или ауторитету оца и ауторитету мајке као веома „штетном” у процесу васпитања деце. Стварању дисциплине и послушности деце не сме да претходи деспотски однос родитеља, викање, мољакање да се нешто уради, већ је неопходно навикавати децу на свакодневно извршавање њима примерених радних задатака. При постављању захтева у извршавању обавеза не сме се одступити од њих, јер је то пут да свакодневно извршавање обавеза постане трајна навика код деце. Свака дисциплина, па и она у породици, треба да се одликује одређеношћу, тачношћу, обавезношћу и целисходношћу, тј. да оно што радимо и обављамо не чинимо због других, већ зато што то сматрамо неопходним за реализовање разумно постављеног циља.

Макаренко је сматрао да је питање полног васпитања једно од најосетљивијих и веома ризичних педагошких питања. Због тога је истицао да педагози не треба у свом васпитном раду овим питањем да се баве као специјалним задатком. Расправљање о овом питању мора да се обавља у контексту континуираног васпитања младих као будућих грађана који једног дана треба и сами да воде породични живот. Циљ који родитељи треба да поставе јесте да њихова деца као будући грађани могу да буду срећни само у породичној љубави и да у тој форми могу тражити и радости полног живота. Ако ову потребу не схвате на овај начин, треба да буду спремни на доживљавање многих непријатности, несрећа и драма у овој области живота. Макаренко с

тим у вези износи следеће мисли: „Полно васпитање треба да се састоји у васпитавању оног интимног поштовања према питањима пола које се зове чедност. Умети владати својим осећањима, маштом, жељама које се јављају - то је најважнија умешност чији друштвени значај још није довољно оцењен... Култура полног живота није почетак него завршетак, круна васпитања. Одвојено васпитавајући полно осећање, ми још не васпитавамо грађанина, васпитавајући пак грађанина ми самим тим васпитавамо и полно осећање, али већ оплемењено основним смером наше педагошке пажње.”

То значи да проблематику полног васпитања можемо успешно решавати ако се оно подреди општем задатку како културног тако и социјалног развоја личности. Кроз васпитање поштења, радне способности, искрености и отворености, свакодневног навикавања на чистоћу и уредност, спремности да увек говоре само истину, да поштују и уважавају друге људе, њихове доживљаје и интересе, деца се истовремено васпитавају и за правилан однос према полним питањима и полном животу. Поставља се питање како то спроводити у породици. Главну улогу треба да има пре свега пример узајамне љубави мајке и оца, узајамно поштовање и помоћ, брига за заједничко решавање свих васпитних питања породице. Затим, треба имати у виду васпитање осећања љубави код детета у условима неговања правилног режима живљења у породици. Исто тако, неопходна је нормална оптерећеност детета бригом и радом као и навикавање деце на упражњавање спорта.

Упоредо са овим процесом треба тежити за тим да пред децом не употребљавамо псовке и ружне речи и да се одлучно боримо против њих не само из естетских, већ и из педагошких разлога. Често изговарање таквих речи је несвесни, механички процес који обично прелази у навiku и једностраност поготово ако је реч о полној области. Такве речи употребљене пред женском особом и упућене њој доказ су да се она, као индивидуа, не посматра у хармонији своје духовне и физичке лепоте већ као акт насиља.

Кад је реч о односима родитеља према деци, Макаренко је оштро протествовао против тога да у васпитању буде остварена девиза „Све ради деце”, нарочито када је реч о мајци. На тај начин не треба испољавати љубав према деци, нити је куповати. У свему, па и у породичном васпитању, разум мора бити главни регулатор односа у породици. Ако тога нема, морамо бити спремни на то да ћемо својим

попустљивим ставом формирати лоше понашање и најгоре црте личности. С тим у вези са пажњом се ваља односити према следећим речима Макаренка: „Рад и живот наших мајки не треба да се руководи слепом љубављу, већ великим осећањем које је усмерено ка будућности. И такве мајке даће нам дивне, срећне људе и саме ће бити срећне до краја живота.” Ове појаве су присутне код оних породица које имају јединчад као и код оних које дуго нису имале децу, па кад их добију спремне су за њих све да учине, да жртвују све вредности само да им буде добро и да су задовољна.

Личност нашег друштва не може да опстане без сарадње са другим људима, без њиховог уважавања, без солидарности са њима. Управо је Макаренко ове црте личности истицао као најважније црте морала у датом друштву. Ове црте, поред осталих позитивних, ваља у личности неговати још од најранијих дана живота, упућујући је да их испољава у најразноврснијим солидарним поступцима у процесу колективног живљења. Осећање солидарности код дечака и девојчица, најзад, не изграђује се само у оквиру породице, већ у целокупној области општечовечанског живота и на томе треба да инсистира не само породица, већ и педагогија, посебно својим научним достигнућима у истраживању проблема моралног васпитања у породичној средини.

4. ПОГЛЕДИ И СХВАТАЊА ЈУГОСЛОВЕНСКИХ АУТОРА О ПОРОДИЦИ И ЊЕНОЈ ФУНКЦИЈИ У РАЗВОЈУ ЛИЧНОСТИ

Из ове области има релативно мало радова. Сва схватања можемо поделити у три периода: I - до Првог светског рата; II - између два рата; III - после Другог светског рата. Ова подела је условна и није до краја разграничена, али по најважнијим обележјима је прихватљива.

У I периоду (до Првог светског рата) значајан је рад **Вука Караџића** о обичајима породичног живота, затим истраживања породичног живота Јужних Словена, рад **Валтазара Божишића** који је сачинио прву типологију породице, истраживања породичних задруга **Јована Цвијића** и његових следбеника, рад **Јована Ердџановића** о породици и породичној задрузи.

Светозар Марковић критикујући тадашње друштво и породицу, у познатом спису *Реални ђравац у науци и живојшћу*, анализира основна начела на којима се заснива тадашња породица. Залаже се за већу

одговорност родитеља у васпитању деце и развијању демократских односа у породици. Посебно указује на значај поштовања као на услов развијања љубави према људима уопште. Ове идеје су наставили **Димитрије Туцовић** и други социјалисти.

У Србији је у ово време значајан рад великог педагога **Војислава Бакића**, који објављује књигу *Поуке о васпитању деце у родитељској кући* намењену образовању српске матере. Мајкама даје корисне савете (поуке) које се односе на васпитање предшколске деце и то: о циљу и задацима васпитања уопште, чувању и неговању здравља, о развоју позитивних црта личности - искрености, поштења, добротности, о усавршавању у лепом осећању, спремању деце за користан рад, одржању реда при васпитању деце и сл. Истиче значај здравственог, моралног и радног васпитања. Посебан значај придаје улози мајке у васпитању деце, по чему су његова схватања веома блиска схватањима Русоа. Поред веома конзервативних схватања о еманципацији и образовању женске деце, указује на потребу педагошког образовања и оспособљавања родитеља, посебно мајке, ради успешнијег васпитања деце. Мати која хоће да васпитава своју децу, мора и сама да буде васпитана.

И **Јован Миодраговић** указује на породицу као значајног чиниоца у развоју и васпитању деце и истиче потребу педагошког образовања родитеља, посебно мајке. Децу треба тако васпитавати да буду радна и честита, од најранијег детињства им треба давати задатке и део породичних обавеза преносити на њих. У то време **Стеван Окановић** преводи рад немачког аутора Р. Бекича *Педагошко ђисмо једној мајери*, а **Милан Шевић** објављује посебну публикацију *Породица у уметничкој ђесми српској*.

Може се констатовати да је породица у ово време проучавана првенствено са историјског и етнолошког становишта, а мање са педагошког, што је разумљиво с обзиром на неразвијеност других наука у том периоду (социологија, педагогија, психологија). Стога у овом периоду породица и васпитна пракса у њој и нису могле бити свестраније и дубље истраживане и проучаване. Први радови о породици и њеној васпитној улози јављају се крајем XIX и почетком XX века и писани су под утицајем класика, нарочито Русоа. У тим радовима доминирају схватања која пре свега указују на место и функцију родитеља, посебно мајке, у развоју личности детета. Не постоје посебна дела. У радовима о породици уопште расправља се и о васпитању. Наглашава се значај родитеља, посебно мајке, указује се на потребу образовања

и оспособљавања родитеља за правилно вођење васпитног процеса у породици. Потенцира се већа демократизација односа у породици (хуманистички аспект - поштовање личности детета, значај личног примера родитеља...).

Централни проблем породичног васпитања јесте развијање позитивних моралних карактерних црта радом, праведним односом према деци, али уз одређену строгост. Даље, указује се на то да треба стварати ведру породичну атмосферу и развијати љубав према раду, учењу, бити доследан у поступцима и захтевима према деци и др.

У II периоду (између два рата, од 1918. до 1941.) на значај породице за развој личности детета указивао је познати педагог **Вићентије Ракић**.

Расправљајући о факторима развоја личности, он указује на следеће чиниоце који детерминишу развој:

а) Природа детета - наслеђене и стечене особине и способности.

б) Практични живот и околина - физичка и социјална средина - друштво.

в) Социјална околина - друштво селективно делује у процесу развоја личности детета, тако што „једним делом наслеђе ствара могућност вежбања и развијања, у другом, спречава”. Једно без другог не чини целину. Рђава околина не да да се развије наслеђе и обрнуто. Околина има пресудан значај за развој личности и то у подстицању позитивног развоја одређених диспозиција и у спречавању развоја непожељних особина личности (рђавог наслеђа). По Ракићевом мишљењу, социјалну околинину чине породица, школа и човеков стручни рад, а породица је први и основни фактор социјалног развоја и живота, јер „прве и најбоље социјалне навике дете преживљава у породици, а оне су основ за његово даље морално развијање”.

За разлику од претходног периода, у периоду између два светска рата уочава се оријентација на емпиријска истраживања, педагошко-психолошко и социолошко сагледавање породице и њене васпитне улоге и функције у развоју личности младих. Организују се и прва интердисциплинарна емпиријска истраживања о социо-економским условима породичне средине, односима између родитеља и деце, браће и сестара, и слично.

III период (после Другог светског рата), може се поделити на три међусобно повезане фазе: а) од 1945. до 1950. године, б) од 1950. до 1970. и в) од 1970. године. Подела је условно дата.

а) Од 1945. до 1950. - прва послератна фаза. Под утицајем совјетске педагогије, педагошко мишљење код нас се ставља у функцију изграђивања социјалистичког друштва. Зато у овом периоду и није било критичког педагошког мишљења, није било научно-истраживачких радова у педагогији уопште, а онда ни у области породичног васпитања код нас. Запажа се схватање о непотребности породице за развој социјалистичког друштва. Друштвене установе могу заменити породицу. Уочава се одсуство уношења елемената западне социологије и мисли и неразвијеност методологије емпиријских истраживања.

б) Од 1950. до 1970. - друга фаза која садржи два ужа специфична периода - од 1950. до 1960. и од 1961. до 1970. године. У овој фази почиње да се обраћа пажња на властите педагошке проблеме и уочава се испољавање критичког става према совјетској педагогији. Потискују се схватања о могућности замене породице установама, а на породицу се указује као на изузетно значајан фактор развоја личности. Савет за васпитање и заштиту деце Југославије својом акцијом посебно подстиче и развија интересовања за проблеме породице и њене васпитне праксе, саветовања о улози породице у васпитању деце.

Друга етапа ове фазе, од 1961. до 1970. године, карактеристична је по појачаним интересовањима за породицу и породичну васпитну праксу.

У том периоду се покрећу одређена интердисциплинарна емпиријска истраживања о породици и њеној функцији у социјализацији и васпитању младих. Организују се саветовања: Породица и њена васпитна функција (Аранђеловац, 1968), Породица и социјализација младих (Н. Сад, 1969) на којима се саопштавају резултати емпиријских истраживања. Полако се почиње и у уџбеницима педагогије обрађивати породично васпитање. Овај период је карактеристичан по емпиријским истраживањима у педагогији, психологији и социологији о породици и њеној улози у развоју и социјализацији младих, али је то још увек недовољно.

Мада је период од 1961. до 1970. карактеристичан по повећаном броју емпиријских истраживања о породици и њеној улози у развоју личности, не може се рећи да су се педагошки проблеми тада расветљавали; то су у већој мери била истраживања социолошког и психолошког карактера, а педагогија се покушава свести на апликатор знања других наука. То је због тога што педагошка наука још није изградила свој сопствени истраживачки приступ о савременим проблемима породице и њене васпитне улоге.

в) Од 1970 - трећа фаза. У овој фази се, слично претходном периоду, настављају емпијска истраживања у различитим наукама о породици и њеној улози у развоју личности детета и младих. Али и даље су парцијална и недовољно свеобухватна. Заинтересованост социологије, психологије, права, политикологије и све више педагогије доприноси да се питању породице придаје више пажње. Нарочито педагогија покушава да изгради свој систем истраживања породице и њене васпитне улоге. Поред свега тога још увек није до краја разрађена концепција развоја породице са аспекта динамичких промена друштва. Око дефинисања породице не постоји сагласност ни међу теоретичарима различитих струка, ни међу теоретичарима исте струке. Различито се схвата утицај повезаности фактора породичне средине на развој личности детета и његова постигнућа у школском учењу. И резултати истраживања тог проблема су различити. Станојловић каже да је истраживању породице потребно приступити на различите начине, јер „реч је о породици као сложеној људској заједници родитеља и деце, заједници са разноврсним функцијама и односима у оквиру којих се преламају сви видови личног и друштвеног живота појединца”. Стога, наставља Станојловић, истраживање породице и њене васпитне функције подразумева интердисциплинарни приступ. Само на тај начин обезбедиће се целовитије, а тиме и објективније сагледавање отворених питања, у теорији и пракси породичног васпитања. Како у социолошкој, тако и у педагошкој литератури код нас се различито одређује појам породице. Тако ћемо пронаћи термине: „друштвена група”, „основна друштвена група”, „друштвена институција”, „друштвена установа”, „биолошка јединица”, „људска заједница”, „примарна друштвена заједница”, „основна ћелија друштва”, „статистичка јединица” и слично. У одређењу се углавном остаје на нивоу описа структура улога које породица врши. Код већине савремених социолошких дефиниција породице као заједнички елемент истиче се променљивост и зависност породице од друштвено-економских услова, затим се наглашавају функције породице у социјалном и моралном развоју личности детета. Међу могућим функцијама наводе се: репродуктивна, емотивна, функција задовољавања полног нагона, васпитна и социјализаторска.

Марко Младеновић истиче: „Породица је, у садржинском, структурном и формалном погледу, историјски променљива друштвена група, чија су универзална обележја:

- да почива на хетеросексуалним везама, помоћу којих мушкарци и жене задовољавају природне полне и друге (духовне, моралне, естетске) потребе и обезбеђују репродукцију друштва рађањем потомства (биолошке основе породице);
- да заснива систем сродничких односа који представљају основу за полне табуе и поделу улога унутар породице (биосоцијалне основе породице);
- да обезбеђује и развија социјалне и индивидуалне (моралне и психичке) особине личности (социјалне основе породице);
- да обезбеђује обављање одређених економских (производно потрошних или само потрошних) делатности у оквиру породице (економске основе породице).”

Већина теоретичара се слаже да је ово најпотпунија дефиниција породице јер изражава и одражава универзално трајна обележја породице као друштвене групе, као и њене специфичне карактеристике и задатке. Међутим, у педагошком смислу она није потпуна јер недовољно потенцира и наглашава улогу породице у васпитању деце.

5. ПОРОДИЦА У СОЦИЈАЛИЗМУ

Социјализам представља ново друштво у којем породица доживљава далекосежне преображаје заједно са другим променама које се у њему одигравају. Појам и место породице у социјализму могу се са жето објаснити на следећи начин:

а) Породица у социјализму није јединствен тип. Ако се социјализам посматра као стање, у њему разликујемо два типа породичне организације: патријархалну и савремену. Ако се социјализам посматра као процес, онда ће он доводити до стварања социјалистичке породице.

б) Породица у социјализму све више почива на друштвеним средствима за производњу и укључује се у разним облицима у процес друштвене производње.

в) Она све више зависи од друштва и од разних извора прихода и фондова које јој обезбеђује друштвена заједница.

г) Битно се мењају функције породице, престаје да буде произвођачка јединица друштва и претвара се у потрошачку јединицу.

д) Односи у породици се демократизују, јавља се атмосфера договарања и равноправног одлучивања.

ђ) Постепено наступа приближавање породице друштву и преплитање породичних и друштвених функција: кроз усклађивање личног породичног интереса са друштвеним на економском плану, кроз враћање човека друштву, човек поново стиче своју индивидуалност и добија могућност да свестрано развија све своје стваралачке способности.

е) Мења се битно положај жене у друштву.

ж) Битно се мења и положај деце.

з) Остаје отворено питање: да ли ће развитак моногамије у социјализму довести до слободне љубави; да ли ће репродуктивна функција породице јачати; колики ће бити значај породице, у подизању и васпитању деце.

Да би дошло до потпуног остварења социјалистичког брака и породице, потребни су следећи услови:

а) друштвена својина треба да постане једини облик присвајања материјалних добара;

б) равноправност брачних другова мора да буде потпуна, а не само правно-политичко начело;

в) жена мора у оквиру друштвене заједнице да развије све своје стваралачке способности;

г) потребно је испунити брак социјалистичком етиком која треба да води ка јачању моногамских односа, а не ка слободним полним односима;

д) социјализам поставља у пуној мери и тзв. дечије питање.

IV ТЕОРИЈЕ И ТЕОРИЈСКИ ПРИСТУПИ О ПОРОДИЦИ

1. ТЕОРИЈЕ О ПОРОДИЦИ

Постоје бројна схватања о улози породице, њеном настанку и трајању. Сва та схватања можемо сврстати у неколико група.

1. **Традиционална теорија** је временски најстарија. Владала је све до половине XIX века. Већина мислилаца је заступала схватање о патријархалном устројству породице (Аристотел). Кант је своје идеје о породици изложио у делу *Расправа о њозијивном духу*, у којем сматра да је патријархална породица одувек постојала, тј. да представља универзалну друштвену заједницу. Основна јединица друштва није појединац, већ породица. Жена је одувек била инфериорни пол. Основне породице представљају: потчињеност жене, неразрешивост брака и моногамије. Муж бди над женом, а жена бди над васпитањем деце.

Прудон - по идејама припада тзв. малограђанским социјалистима, али је у схватањима о породици био врло конзервативан. Он не признаје еволуцију породице ни у прошлости, ни у садашњости, ни у будућности. У објашњавању узрока патријархата полази од троструке неравноправности жене: физичке, интелектуалне и моралне. Предност жене над мушкарцем је физичка лепота, лепота духа и љупкост, али то не значи да треба да буде равноправна. Пошто је нижа по вредности треба да буде искључена из друштвеног и политичког живота. Фредерик Плеј је такође сматрао да је власт шефа породице вечна установа цивилизације и да мора остати неограничена. Залагао се за учвршћење власти оца у породици. Неки његови ученици покушали су да докажу да је моногамија праоснова породице. Леви је поставио принцип да је породица старија од клана, а Голгенвајзер да је инди-